

مجموعه منشآت عصر تیموری و صفوی

جواد بشری

این مجموعه شامل دو قسمت است:

الف) برگ ۱ تا ۳۵ و سپس برگ ۵۷ تا برگ ۸۹ (پایانی)

این بخش به خط شخصی از فضلی احتمالاً کاشانی است که در عهد آخوند مسیحای سلمی - از نزدیکان آقا حسین خوانساری - می‌زیسته و نامه‌هایی از وی به این آخوند مسیط هست. این فاضل کاشانی عبدالواسع نام دارد و تمام و یا اکثر این بخش به خط اوست. او همچنین نامه‌های بسیاری از خود با عنوان «لمحرره عبدالواسع» نقل کرده که برخی مسود و برخی دیگر پاک‌نویس شده‌اند. در این قسمت بخش‌های فوق‌العاده ارزشمندی مانند نامه‌های علامه دوانی، آخوند مسیط سلمی، آقا حسین خوانساری، آقا جمالا، شعری احتمالاً به خط مجذوب تبریزی (دقیقاً ثابت نشده ولی به احتمال بسیار به خط اوست) سروده خود او و نیز نامه‌های سلطنتی چندی از عصر صفوی و یک آزادنامه بسیار جالب، نوشته و کتابت شده در جمادی‌الآخر ۱۰۸۴ ق وجود دارد. فهرست این قسمت جزء به جزء خواهد آمد. نامه خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی به صدرالدین ترکه اصفهانی در این قسمت اهمیت دوچندانی دارد.

ب) برگ ۳۶ تا ۵۳ که منشآت از عصر تیموری و کتابت شده به خط نسخ سده نهم و دهم قمری است. این قسمت باید تگه‌ای از کتابی در منشآت باشد که اول و

آخر آن موجود نیست و شاید بعدها شناسایی شود. عناوین نامه‌های آن در قسمت جداگانه‌ای نقل خواهد شد.

قسمت الف

۱. نامه‌ای به سلطانی (؟): ذکر «خراسان» در آن آمده که نیازمند توجه بیشتر بوده است. (۱ - الف)
۲. «وقف نامچه کلام الله، لکاتبه عبدالواسع علی نقی»: که صورت وقف‌نامه قرآنی است که بر «المسجد الجامع الكبير العتيق القديم المسبني بدارالمؤمنين كاشان» که نام واقف در پایان آن، «محمد بن محمد حسين الخطيب المنادي بهادي» نوشته شده است. (۲ الف - ۲ پ)
۳. سواد و نیز بیاض (پاکنویس) نامه‌ای درباره قرارداد برفروبی خانه‌ای در قمصر که احتمالاً به خط خود نگارنده‌اش باشد. تاریخ نگارش: ۱۰۸۴ ق. (۳ الف)
۴. نامه‌ای طنزآمیز که در آن محاکمه حکیم وحشی شیرازی در محکمه قاضی ابوالمحاسن الدین ریش بیان شده، با حکمی مهمور به مهر سلطان عشق و شهادت دو نفر با نقش مهر «ثبت دفتر عاشقان شد» و «وصل معشوقان بنظر رسید». (۳ ب - ۴ الف)
۵. «دیباچه رساله‌ای که در احکام ایام هفته و سال نوشته شده، من منشئات... (نامش به خط شجری نوشته شده)». (۴ ب - ۶ الف)
۶. بیتی از «ملا صائبا». (۶ الف)
۷. «منشئات فضایل مآب آخوند مسیطء سلمی». (۶ ب - ۱۲ پ)
که در میان آنها نامه‌هایی به افرادی مانند این‌ها دیده می‌شود:
- مولانا محمدباقر
- میرزا ابراهیم
- میرزا سید مرتضی
- نامه‌های وی ادامه دارد که در صفحات بعد هم جداگانه معرفی می‌شود.
۸. «خواجه جهان به خواجه سید علی گیلانی نوشته». (۱۳ الف)
۹. صورت مکتوبی که نقش مهر آن نیز در پایان بدین صورت نوشته شده:
«عبده معزالدین محمد». (۱۴ ب)

۱۰. «انشاء کمترین عبدالواسع که به آخوند مسیحا در هنگام تهنیت و مبارکباد نوشته شده». (۱۵ الف)
۱۱. نامه آخوند مسیط سلمی با این عنوان: «از جانب عالی حضرت ارسطو فطرت آقای آقا حسین خوانساری به عالی جناب آخوند ملا میرزا شروانی در هنگامی که در عتبات عالیات تشریف داشته نوشته شد». (۱۵ الف) (پس این آخوند مسیط لابد از اطرافیان آقا حسین خوانساری بوده است)
۱۲. «لمحرره عبدالواسع در شکایت از اقارب و معذرت...» (به خط مؤلف است و دارای قلم خوردگی) (۱۶ الف)
۱۳. نامه‌ای انجام افتاده که در آن نگارنده نامه به حسب درخواست «مولانا عالم سلاله العلماء المتقین مولانا جلال الدین العالمی / العاملی» آن را نگاشته است. (۱۶ ب)
۱۴. صورت وصیت نامه (الگوی ترسل است) (۱۷ الف)
۱۵. نامه‌ای از علم الهدی با عنوان: «بعد الحمد، هذه علم الهدی، و سایر رفقا را سلامت بودن حاصل است...» (۱۷ ب)
۱۶. صورت ترسل هایی که الگو مانند نوشته شده، پراکنده وار در سراسر نسخه است به این شرح:
- شکایت مقرون بامید و جواب آن (۱۸ الف)
 - شکایت از عجز و بی‌اختیاری و جواب آن (۱۸ الف)
 - در تهنیت وزارت (۱۸ ب)
 - در تهنیت منازل (۱۸ ب)
 - در کلیدن (۲۸ الف)
 - در عذر هدیه و جواب آن (۲۸ الف)
 - در اعتذار تحفه علمی و جواب آن (۲۸ ب)
 - تهنیت زفاف (۲ نامه) (۲۹ الف)
 - تهنیت ولادت (۲ نامه) (۲۹ الف - ۲۹ ب)
 - تهنیت صحّت (۲ نامه) (۲۹ ب)
 - قدوم احباب (۳۰ الف)

- معاودت از حج (۳۰ الف)
- در شکایت مریض و توقع عیادت و اظهار ضعف (۳۰ الف)
- در اعتذار مریض (۳۰ الف)
- در اعتذار مریض کسی را که عیادت کرده (۳۰ ب)
- در اعتذار کسی که به عیادت بیمار نیامده (۲ نامه) (۳۰ ب)
- در شکایت از عدم ملاقات و جواب آن (۳۱ الف)
- (چند نامه در همین باب) (۳۱ ب - ۳۲ الف)
- (نامه‌ای در گله از شنیدن سخنانِ نَمَام) (۳۲ ب)
- در باب صلح و جواب آن (۳۴ الف)
- در استدعای عفو جریمه و جواب آن (۳۴ ب)
- تهنیت رمضان (۳۵ الف)
- عید فطر (۳۵ الف)
- لیلۃ القدر (۳۵ الف)
- در تهنیت نوروز (۳۵ الف)
- در تهنیت نکاح (چند نامه) (۳۵ ب)
- ۱۷. «جواب مکتوب شخصی که با صحیفه فرستاده بود نوشته شد» (۱۹ الف).
- [صحیفه منظور نامه است]
- ۱۸. «مکتوبی که مسیحا به آصف نوشته» (۱۹ ب)
- ۱۹. «مکتوبی که به... میرزایی میرزا محمدرضا حکیم باشی نوشته شده» (۲۰ الف)
- (احتمالاً این نامه و چند نامه بعدی، از منشئات همان آخوند مسیحاست)
- ۲۰. «انشاء الی الطیب» (۲۰ ب)
- ۲۱. چند نامه با عنوان «انشاء» (۲۰ ب - ۲۲ ب)
- ۲۲. «به عالی‌جاه وزیر رشت در باب سفارش اخوی آقا سنجر نواده مرحوم حاجی سعید خاصه‌بان (?) نوشته شده» (۲۳ الف - ۲۴ الف)
- ۲۳. «به خدمت نواب میرزا ابوطالب نوشته شده» (۲۴ ب - ۲۵ الف)
- ۲۴. چند نامه با عنوان «انشاء» (۲۵ الف - ۲۵ ب)

۲۵. «... وهذه عبدالواسع» (نامه‌ای از کاتبِ مجموعه عبدالواسع است) (۲۶ الف)
۲۶. (نامه‌ای بدون عنوان از بزرگی به زیردستش در باب احوال‌پرسی) (۲۶ ب)
۲۷. «به عالی جناب فضایل انتساب مخدومی اذکی، آقا جمالا دام ظلّه نوشته شد»
(۲۷ الف)

۲۸. «به میرزا طاهر واقعه‌نویس نوشته شد» (۲۷ ب)
۲۹. غزلی از «مجنوب» به احتمال قریب به یقین به خط خود اوست. چون حک و اصلاح دارد. او احتمالاً مجنوب تبریزی موسوم به میرزا محمد بن میرزا محمدرضا زنده در ۱۰۸۸ ق است که از شاعران شیعی عصر صفوی است که تمایلات صوفیانه داشته و مثنوی‌های پر بیتی از او باقی است. ابیاتی از غزل او نقل می‌شود:

چشمی که درو گریه مستانه زند موج	بحریست که از گوهر مستانه [کذا] زند موج
آن تحفه که آید به نظر دانه اشکست	دریای کرم از پی این دانه زند موج
آن راز که در حوصله بحر نگنجد	تا عرش خدا در دل دیوانه زند موج
این جلوه گه کیست که تا چشم کند کار	خان (؟) در جگر محرم و بیگانه زند موج
تا دایره بر دایره این سلسله برپاست	زنجیر تو بر گردن دیوانه زند موج...
بزمی که درو شمع شب افروز تو باشی	تا صبح قیامت پر پروانه زند موج
بحریست لبالب شده از گوهر مقصود	چشمی که درو گریه مستانه زند موج
مجنوب به دنیای دنی دست می‌لای	تا همت سرشار تو مردانه زند موج

(۳۳ الف)

۳۰. «من منشئات علامه دوانی» (۳۳ ب)
از اوراق ۳۶ تا ۵۳، بخشی از منشئات مهمی است که به خط نسخ تحریری خوش سده ۹ و ۱۰ ق که جدا فهرست شد.
۳۱. «مکتوب کمال الدین عبدالرزاق کاشی که به شیخ علاءالدوله نوشته» (۵۴ الف -
۵۶ ب)

۳۲. «جواب مکتوبی که شیخ رکن الدین علاءالدوله بر ظهر آن نوشت و به کاشان فرستاد» (۵۶ ب - ۵۸ الف)
از این نامه و جواب آن نسخه‌های چندی می‌شناسیم که در فهرست منزوی

برخی از آنها معرفی شده است. خطّ این اوراق کمی کهنه‌تر از خط بقیه اجزای مجموعه است و گویا از سده دهم قمری باشد.

۳۳. «نواب خان خانان به... نطنزی (؟) نوشته آمد در وقت اراده... خیرالبلاد» (۵۸ ب).

۳۴. «عریضه‌ای که آصفجاهی مرحومی محمدتقی بیگا به خدمت نواب اشرف نوشته» (۵۹ الف)

۳۵. «نامه‌ای که نواب اشرف شاه عباس ثانی به خرم پادشاه هندوستان نوشته است» (۵۹ ب - ۶۰ ب)

۳۶. «رقعه که مرحمت پناه محمدزمان خان به مرتضی قلی سلطان قورچی... در حالت دادن ایالت هراة به صفی قلی خان قلمی نموده بودند» (۶۱ الف - ۶۱ ب)

۳۷. رباعی‌ای از «میرزا ابراهیم ادهم» (۶۱ ب)

از داغ چو نخل بسته‌ام ساخته‌اند همچون گل دسته دسته‌ام ساخته‌اند
در هر عضو تجلی دیداری است از آینه شکسته‌ام ساخته‌اند.

۳۸. «مسوده نواب مستطاب مرحوم سلطان‌العلمایی [= خلیفه سلطان] در تهنیت» (۶۲ الف - ۶۲ ب)

۳۹. «من امیر وحدت» (۶۲ ب)

۴۰. «منشئات عالی جناب آقای آقا حسین خونساری در توصیف نواب اشرف» (۶۲ الف - ۶۷ ب)

۴۱. «من منشئات حکیم ابوالفتح گیلانی به شاه فتح‌الله قلمی نموده» (۶۷ ب)

۴۲. «به مولانا بهرام قلمی شد» (۶۸ الف)

۴۳. نامه دوستانه بدون عنوان آغاز شده با این بیت:

نامه من می‌رود نزدیک دوست کاشکی من نامه خود بودمی

(۶۹ الف - ۷۰ الف)

۴۴. «من منشئات آقا حسین خونساری» (۷۰ ب)

۴۵. نامه‌ای به میرزا محمد ابراهیم (۷۱ الف)

۴۶. نامه‌ای بی‌عنوان (۷۲ ب)

۴۷. «سواد مکتوبی که خواجه [اصل: خواجه] رشیدالدین [فضل الله همدانی] به مولانا صدرالدین محمد [ترکه] نوشته در باب کتابی که مولانای مذکور به نام خواجه تصنیف نموده» این نامه بسیار عالی است (۷۲ الف - ۷۳ الف)
۴۸. «انشای میرزایی آصفجاهی که به عزیزی به طریق مبارکباد و تهنیت نوشته» (۷۳ الف - ۷۳ ب)
۴۹. «من منشآت حکیم ابوالفتح که به میر شریف آملی نوشته» (۷۴ الف)
۵۰. «بیکى از فرزندان نوشته شده است» (۷۴ الف)
۵۱. «ملا امیر (?) و حدت» (۷۴ ب)
۵۲. (بخشی از دیباچه کتابی که ناقص الآخر است) (۷۵ الف)
۵۳. «انشاء اعلا (?)» (۷۶ الف)
۵۴. «سفارشنامچه از جهت شخصی نوشته» (۷۶ ب)
۵۵. نامه‌ای از «مخلص صمیمی محمدتقی» (۷۷ الف)
۵۶. «من منشآت آصفجاهی میرزا محمدتقی بیک» (۷۷ ب)
۵۷. پاسخ به محمدتقی که «میر علی نقی ابن سید محمد رضوی الکاشانی» به محمدتقی نوشته و گویا استاد او بوده است (۷۸ الف)
۵۸. دو نامه که معلوم نشد از کیست (دومی ناقص الاول است) (۷۸ ب - ۸۰ ب)
۵۹. آزادنامه بنده‌ای است مسما به «چرکس» که در جمیدی الآخر ۱۰۸۴ ق رقمی شده است (۸۱ الف)
۶۰. «کلبیدن لقب» (۸۱ ب)
۶۱. جواب آن (۸۲ الف - ۸۳ الف)
۶۲. دو نامه اخوانی (۸۳ ب - ۸۴ الف)
۶۳. «انشای حجة الاسلام محمد بن محمد بن محمد الغزالی فی مجلس السلطان سنجر ملک شاه» (۸۴ ب - ۸۶ ب)
۶۴. یادداشتی مبنی بر اینکه «امروز که جمعه محرم الحرام است وارد دارالسلام بغداد شدیم». همین و بس! (۸۷ الف)
۶۵. (نامه‌ای توصیفی در وصف بزرگی سلطنتی) (۸۷ ب - ۸۸ الف)

۶۶. «مکتوب محمدزمان خان به بعضی از امراء» (۸۸ ب - ۸۹ الف)
۶۷. جواب مکتوبی که به بعضی از اقوام... فرجام نوشته‌ام در باب سید (؟) علی (۸۹ ب).

قسمت ب

نامه‌ها و ترسل‌هایی چند است که برخی عنوان دارد و برخی بدون عنوان. به نظر کتابی باشد در آداب ترسل که الگوی نامه‌نگاری در ادوار گذشته بوده است. و اینک چند نامه‌ای که عنوان دارد:

- رقعۀ حضرت اعلیٰ به مولانا جامی (۳۹ الف)
- من منشئات مولانا عبدالرحمن جامی، که رقعۀهایی که به خواجه عبیدالله احرار است نوشته شده (۴۳ الف)
- رقعۀ به خواجه عبیدالله (۴۴ ب)
- رقعۀهایی که به حضرت سلطنت شعاری نوشته شده (۴۵ ب)
- رقعۀهایی که به ارکان دولت نوشته (۴۶ ب)
- رقعۀ به ملا زمان میر علیشیر (۴۷ الف)
- رقعۀ در جواب مکتوب خواجه جهان (۴۷ ب)
- جواب مکتوب سید معین‌الدین ولد شیخ صفی (۴۹ الف)
- رقعۀ منظوم (۵۰ الف - ب)
- رقعۀ در جواب مکتوب (۵۱ ب)
- رقعۀ الی بعض الاصدقاء (۵۱ ب)
- رقعۀ در جواب تجار است (۵۲ الف)
- رقعۀ از برای استاد است (۵۲ الف)
- رقعۀ در مراجعت سفر (۵۲ ب)
- رقعۀ از برای جانان است (۵۳ الف)